

WEWNĄTRZRODZINNE UWARUNKOWANIA WYBORU ZAWODU I SZKOŁY UCZNIÓW POSTRZEGANYCH PRZEZ NAUCZYCIELI JAKO WYBITNIE ZDOLNYCH

HENRYK PIELKA

ABSTRACT. Pielka Henryk, *Wewnątrzrodzinne uwarunkowania wyboru zawodu i szkoły uczniów postrzeganych przez nauczycieli jako wybitnie zdolnych* (Inter-family conditioning of choosing school and job by students perceived by teachers as outstanding). *Rodzina w czasach szybkich przemian, Roczniki Socjologii Rodziny, XIII, Poznań 2001*. Adam Mickiewicz University Press, pp. 137-147. ISBN 83-232-1172-8. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Henryk Pielka, Politechnika Koszalińska (Technical University of Koszalin), ul. Raławicka 15/17, 75-620 Koszalin, Polska–Poland.

1. WPROWADZENIE

„Dziecko rodzi się wszechstronnie uzdolnione, z pełną możliwością rozwoju we wszystkich kierunkach, potencjalną wybitną inteligencją i zadatkami na rozwijanie wielkiej twórczości oraz dużym talentem społecznym. Trzeba stworzyć mu możliwości ich maksymalnego rozwoju”¹.

Wśród wielości środowisk z którymi styka się dziecko, możliwości takie potrafi stworzyć rodzina. Dziecko bowiem żyje i rozwija się w układzie wzajemnych relacji z członkami rodziny. Uwaga dorosłych w rodzinie zwrócona jest na dziecko w związku z jego efektywnymi działaniami. Zadowolenie, z jakim przyjmują oni sukcesy dziecka, nadaje tym działaniom i osiągnięciom wartość ponadsubiektywną, wzmacnia siłę wewnętrznej motywacji do działania oraz poczucie własnej wartości dziecka i jego poczucie harmonii ze światem otaczającym. W ten sposób środowisko rodzinne sprzyja kształtowaniu się dodatnich sprzężeń zwrotnych sprzyjających rozwojowi własnej aktywności dziecka – zdolności².

Pomoc lub udział rodziców w opanowywaniu wiedzy czy umiejętności, zrozumienia czegoś bądź rozwiązania problemu wzbudza poczucie siły dziecka, zaufania

¹ D. Lewis, *Jak wychowywać zdolne dziecko*. Warszawa 1988, s. 9.

² M. Tyszkowa, *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*. Warszawa 1990, s. 14.

do siebie, radości i – w ślad za tym – dążenie do ponowienia przeżyć podobnego typu drogą podejmowania nowych zadań. Dziecko doświadczające opieki rodziców jest wolne od lęku i niepokoju, z ochotą podejmuje wysiłek poznania nowych rzeczy i zjawisk, zdobycia nowych sprawności i umiejętności. Pełne radości i spokoju wykazuje ochotę do działania, pokonywania przeszkód i nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi.

W procesie wychowania w rodzinie nie wystarcza tylko przekazywanie i odtwarzanie wiedzy, kształcenie pilności. Konieczne jest rozwijanie potencjału twórczego, przygotowanie dziecka do tworzenia rzeczy nowych, szukania niekonwencjonalnych rozwiązań wymagających pomysłowości, twórczego myślenia, samodzielności w rozwiązywaniu pojawiających się problemów, szukania nowych wiadomości i samodoskonalenia. W obecnych czasach wyłania się potrzeba mówienia „o wzbogaczonych ludziach, a nie wzbogaconych środowiskach”. Dzięki wynalazkom dzieci powinny mieć możliwość wzbogacenia się w sferze intencji „a nie w sferze posiadania przedmiotów... celem (wychowania) nie są bierni konsumenci wzbogaczonych środowisk, lecz aktywni producenci własnych rzeczy”³.

Wśród psycho-pedagogicznych kryteriów przydatności do wykonywania wielu zawodów wymienia się zdolność do twórczego myślenia i działania.

Wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym i kulturalnym kraju zwiększa się zapotrzebowanie na wysoko wyspecjalizowane kadry naukowe, techniczne i kierownicze. Zdolności ludzi stanowią podstawę rozwoju społeczeństwa. Przekonanie o tym nie idzie jednak w parze z rozumieniem zasad rozwoju i kształtowania potencjału intelektualnego dziecka zdolnego. Zarówno rodzice, jak i nauczyciele dysponują szerszym zakresem wiedzy na temat przyczyn powstawania trudności u dzieci w nauce, niż o sposobach wychowania, uczenia się i o rozwoju jednostek wybitnie zdolnych.

2. ZDOLNOŚCI, ICH ISTOTA

Zagadnienie zdolności jest ściśle związane z różnicami indywidualnymi między ludźmi w zakresie ich osiągnięć. Jako kategoria różnic indywidualnych pojęcie zdolności oznacza „tę ich część, która stanowi hipotetyczny czynnik sprawczy różnic w sprawności, skuteczności i szybkości uczenia się i działania oraz w poziomie i jakości osiąganych rezultatów”⁴. Zdolności stanowią te różnice, które sprawiają, że „przy jednakowej motywacji i uprzednim przygotowaniu” oraz „w porównywalnych warunkach zewnętrznych”⁵ niektórzy uczą się szybciej nowych rzeczy.

Analiza literatury przedmiotu wskazuje, że zdolności należą do niezmiernie skomplikowanych zagadnień psychologii. Pojęcie to obciążone jest wieloznaczno-

³ D. Lewis, *Jak wychowywać...*, s. 20.

⁴ M. Tyszkowa, *Zdolności, osobowość...*, s. 16.

⁵ Z. Pięrtasiński, *Zdolności, (w:) Psychologia*. Red. T. Tomaszewski, Warszawa 1975, s. 736.

ścią. Bardzo często utożsamiane jest z terminem „uzdolnienie”, a wskaźnikiem jego jest „twórczość”.

Na gruncie psychologii polskiej zdolność określa się jako „właściwość psychologiczną różniącą jednego człowieka od drugiego, jako łatwość odbierania i przetwarzania informacji o otaczającym świecie”⁶. Pojęcie zdolności używane jest do określenia tych właściwości psychiki człowieka, które warunkują możliwość skutecznej działalności w określonych dziedzinach przy wykonywaniu różnych zadań, np. skuteczne uczenie się w szkole czy powodzenie w działalności zawodowej.

O jednostkach uzdolnionych mówi się wtedy, gdy:

- a) występują wyraźne osiągnięcia w jakiejś dziedzinie działania; są one wówczas wskaźnikami zdolności;
- b) w wyniku pomiarów psychologicznych (najczęściej testów) wykrywane są potencjalne zdolności do działania w określonej dziedzinie, np. intelektualnej, artystycznej, technicznej.

Osobnicy zdolni do szczególnie dużych osiągnięć w danej sferze uznawani są za utalentowanych. Wówczas mówi się nie tylko o zdolnościach, ale i o talencie. Jednostki utalentowane nie tylko lepiej i szybciej wykonują daną czynność, ale są zdolne do wzbogacania jej o nowe, oryginalne rozwiązania, słowem wykazują specjalny rodzaj zdolności, tzw. zdolności twórcze.

Twórczość jest „działalnością człowieka przynoszącą rezultaty obiektywnie i/lub nieobiektywnie nowe i wartościowe we wszystkich dziedzinach życia, zwłaszcza w nauce, sztuce i kulturze”⁷. We współczesnym rozumieniu twórczości podkreśla się, że⁸:

- a – wszyscy ludzie posiadają pewien potencjał twórczy,
- b – twórczość może wyrażać się w każdej dziedzinie życia,
- c – twórczy potencjał człowieka manifestuje się poprzez zainteresowania, preferencje i style działania,
- d – można pomóc ludziom w rozpoznawaniu własnego potencjału twórczego i stylu wyrażania twórczości,
- e – można pomóc ludziom w pełnym urzeczywistnieniu ich możliwości.

Cechą charakterystyczną dzieci ze zdolnościami twórczymi (utalentowanych) jest wczesne, spontaniczne pojawianie się zdolności na wysokim poziomie, wyraźnie ukierunkowanych, cechujących się mistrzostwem w danej dziedzinie aktywności⁹.

W rozwoju zdolności istotną rolę odgrywają wczesne doświadczenia, gdyż tworzą pierwsze schematy połączeń nerwowych, które – przez sam fakt istnienia i działania – stanowią tło kształtowania się powiązań dalszych i nowych, coraz bardziej

⁶ M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy*. Warszawa 1999, s. 9.

⁷ *Encyklopedia psychologii*. Red. W. Szewczuk. Warszawa 1998, s. 907.

⁸ E. Nęcka, *Trening twórczości*. Kraków 1998.

⁹ W. Limont, *Synektyka a zdolności twórcze*. Toruń 1994, s. 10.

złożonych systemów funkcjonalnych¹⁰. W charakterystykach dzieci wybitnie zdolnych przewijają się informacje o wczesnych przejawach zdolności w ich działaniu. Natomiast rzadziej zwraca się uwagę na to, w jakich warunkach rozwijały się jednostki utalentowane i genialne.

W grupie wyróżnionych czynników sprzyjających rozwojowi wybitnych zdolności na szczególne podkreślenie zasługuje zwrócenie uwagi na¹¹:

- 1) rolę wczesnego uczenia się,
- 2) warunki społeczno-kulturowe, a zwłaszcza bliskie związki z rodzicami,
- 3) wczesne kształtowanie się pod wpływem tych warunków wewnętrznej motywacji aktywności w danej dziedzinie.

Niezwykle ważny jest stosunek najbliższego otoczenia dziecka do uczenia się, do nabywania nowej wiedzy i umiejętności.

Akceptacja dziecka, zaspokajanie jego potrzeb emocjonalnych, wsparcie psychiczne w chwilach niepowodzeń; wspomaganie rozwoju umysłowego i zainteresowań przez rodziców, wspólne rozmowy, zabawy, spacer, dostrzeganie pomysłów dziecka – to świadome działania w środowisku rodzinnym stymulujące rozwój zdolności.

O tym jakie uzdolnienia rozwijają się u jednostki decyduje całość wpływów jej otoczenia społecznego. Wiodącą rolę odgrywają tu zainteresowania, które traktowane są jako „względnie trwała obserwowalna dążność do poznawania otaczającego świata przybierająca postać ukierunkowanej aktywności poznawczej o określonym nasileniu, przejawiająca się w selektywnym stosunku do otaczających zjawisk, to znaczy¹²:

- 1) w dostrzeganiu określonych cech przedmiotów oraz związków, zależności między nimi, a także wybranych problemów;
- 2) w dążeniu do zbadania, poznania, rozwiązania;
- 3) w przeżywaniu różnorodnych uczuć (pozytywnych i negatywnych) związanych z nabywaniem i posiadaniem wiedzy”.

Zainteresowania sprzyjają aktywności, a gdy są zgodne z kierunkiem zdolności jednostki – sprzyjają ich rozwojowi. Rozbudzone zainteresowania intelektualne sprzyjają osiągnięciu dobrych wyników w nauce. W badaniach nad uczniami o zróżnicowanych osiągnięciach szkolnych stwierdzono, że uczniowie bardzo dobrzy charakteryzują się wielostronnymi zainteresowaniami, wśród których – oprócz zainteresowań przedmiotami nauczania – przeważają te o charakterze poznawczym i naukowym¹³. U osobników wybitnie zdolnych występuje ścisła interakcja między trzema podstawowymi wiązkami cech człowieka, a mianowicie: ponadprzeciętną inteligencją, wy-

¹⁰ M. Tyszkowa, *Zdolności, osobowość...*, s. 90.

¹¹ Tamże, s. 92.

¹² A. Gurycka, *Rozwój i kształtowanie zainteresowań*. Warszawa 1978, ss. 33-34.

¹³ I. Borzym, *Uczniowie zdolni*. Warszawa 1979; A. Gurycka, *Rozwój i kształtowanie zainteresowań*. Warszawa 1978; M. Tyszkowa, *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*. Warszawa 1990; M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy*. Warszawa 1999.

sokim stopniem zaangażowania w zadanie i wysokim poziomem twórczości¹⁴. Wszystkie te trzy grupy cech współtworzą jednostkę wybitnie zdolną. Rzeczą ważną jest właściwe pojmowanie ich istoty. Choć osoby z wysoką inteligencją są częściej twórcze, nie znaczy to, że bardzo inteligentni są zawsze twórczy. Uczniowie z wysokimi ocenami szkolnymi nie zawsze są twórczy. Wielu z nich, bardzo inteligentnych, ma wysokie osiągnięcia w szkole, ale nigdy nie stworzy żadnego oryginalnego pomysłu. Niektórzy znów mają niskie osiągnięcia w szkole i wykazują słabą motywację, ale są w wysokim stopniu utalentowani twórczo¹⁵. Wynika z tego, że w obrębie grupy uczniów zdolnych wyróżniających się spośród populacji swoich rówieśników występują również znaczne różnice indywidualne.

3. RODZINA UCZNIA WYBITNIE ZDOLNEGO

Rodzina jest środowiskiem o szczególnej ważności dla człowieka, z uwagi na pierwszeństwo w doświadczeniu indywidualnym oraz różnorodność i częstość procesów interakcji i wymiany międzyjednostkowej, jakie w niej mają miejsce. Skuteczność jej oddziaływań wynika z emocjonalnych powiązań, które stanowią unikatową własność tego środowiska. Intymność przeżyć, bliskość i bezpośredniość kontaktów oraz wielostronność oddziaływań sprawiają, iż więzi rodzinne są najtrwałszymi, jakie istnieją w gatunku ludzkim.

Rodziny uczniów postrzeganych przez nauczycieli jako wybitnie zdolni, których objęto badaniami¹⁶, są w 93,7% pełnymi. W 6,3% rodzin opiekę nad dziećmi sprawuje matka. Dominujące są rodziny trzypokoleniowe, żyjące pod wspólnym dachem i często wspólnie gospodarujące. W 80 rodzinach poddanych badaniom wychowuje się 154 dzieci. W tej grupie 80 było postrzeganych przez nauczycieli jako wybitnie zdolni. 38% z nich to jedynacy bądź dzieci pierworodne w tych rodzinach.

Pary małżeńskie wychowujące dzieci wybitnie zdolne w 48,4% posiadają wykształcenie wyższe. Ze średnim wykształceniem jest 41,3% rodziców, a z zawodowym 10,3%. Zwraca uwagę, w większości przypadków, jednolity poziom wykształcenia rodziców. W przypadku różnicy wykształcenia opiekę nad karierą szkolną dziecka sprawuje rodzic z wyższym poziomem wykształcenia. Najczęściej wykonywanym przez rodziców zawodem jest nauczyciel, a następnie prawnik, architekt, informatyk, inżynier i technicy. Średnia wieku matek wynosi 41,2 lat, a ojców 42,6.

Na prawidłowe funkcjonowanie rodziny duży wpływ wywierają warunki bytowe, które określają samopoczucie jej członków, wpływają na stopień trwałości i sta-

¹⁴ J. S. Rennzuli, S. M. Reis., H. L. Smith, *The revolving door identification model*. Mansfield Center, Connecticut 1981, Creative Learning Press, s. 27.

¹⁵ M. H. Dembo, *Stosowana psychologia wychowawcza*. Warszawa 1997, s. 437.

¹⁶ Badania nad środowiskowymi uwarunkowaniami wyboru zawodu i szkoły uczniów szkół podstawowych postrzeganych przez nauczycieli jako zdolnych przeprowadzono w roku 1999 na terenie Koszalina. Badaniami objęto 80 uczniów zdolnych.

bilizacji życia codziennego, wyznaczają pozycję społeczno-ekonomiczną rodziny w społeczeństwie, a tym samym określają stopień prestiżu, jakim cieszy się ona w opinii społecznej. Na poziomie minimum socjalnego żyło w okresie badań 21,2% rodzin, powyżej minimum 72,5%, a poniżej 6,3%.

O spójności rodziny lub jej braku, organizacji dnia, o zdrowiu i samopoczuciu psychicznym jej członków w dużej mierze decydują warunki mieszkaniowe. 97,5% rodzin posiada samodzielne mieszkanie z wysokim standardem wyposażenia w instalacje i przedmioty gospodarstwa domowego. Powierzchnia mieszkaniowa 35,8% rodzin kształtuje się na poziomie normy higienicznej. 46,1% rodzin żyje w warunkach powyżej normy – bardzo dobrych, a w 18,1% rodzin istnieją trudne warunki, lecz dzieciom stwarza się optymalne warunki do nauki. Własny pokój posiada 88,7% dzieci, a pozostałe mają własne miejsce do nauki.

Rodziny uczniów bardzo zdolnych posiadają znaczną ilość sprzętu audiowizualnego i środków transportu, co racjonalnie wykorzystywane sprzyja rozwojowi i wychowaniu dzieci.

Dzieci bardzo zdolne należą do tych, o których zdrowie rodzice dbają. Stąd też są częstymi pacjentami lekarzy różnych specjalności, niezależnie od stanu zagrożenia chorobą.

Poziom kultury rodziców stwarza podniety i bodźce bezpośrednio oddziałujące na dzieci. Kultura osobista rodziców przejawia się w sposobie myślenia o dziecku, mówienia do niego, zaspokajania jego potrzeb i liczenia się z jego indywidualnością. Bogata i różnorodna stymulacja we wczesnym dzieciństwie wywiera wpływ na rozwój uzdolnień dzieci. Im zasobniejszy, kulturalniejszy dom i bogatsze jego wyposażenie w inwentarz kulturowy, tym łatwiej o zapewnienie tej stymulacji¹⁷.

Za powszechne świadectwo wykształcenia i życia kulturalnego uznaje się mowę. Stan kultury językowej dorosłych członków rodziny wywiera istotny wpływ na kulturę językową dziecka; pośrednio na rozwój umysłowy.

Językiem literackim posługuje się 75% rodzin. W środowiskach tych rozmawia się z dziećmi na różne tematy. Rodzice wyjaśniają różne problemy wynikające z ciekawości dzieci rzeczami i światem. Dzieci często uczestniczą lub są świadkami rozmów zawodowych rodziców, a także rozmów dotyczących życia politycznego i ekonomicznego państwa i świata, nauki i techniki. W 15% rodzin wplataną do komunikacji słownej gwara, świadcząca o pochodzeniu rodziców z danego regionu kraju (śląska, kaszubska). Brak dbałości o język zaobserwowano w 10% rodzin. Rodzice nie zawsze wystawiają się poprawnie, posiadają skromny zasób słownictwa, często także niestaranną wymowę. Znaczący wpływ na rozwój dziecka ma uczestnictwo rodziny w kulturze. Rodzice dzieci bardzo zdolnych czytają codzienną prasę w 97,5% przypadkach. Znacznie mniej, bo około 68%, czyta czasopisma. Natomiast książki czyta systematycznie około 25% rodziców. Uczęszczanie do kina, teatru nie

¹⁷ L. Bandura, *Uczniowie zdolni i kierowanie ich kształceniem*. Warszawa 1974, s. 25.

częściej niż raz w miesiącu, deklaruje 3% rodziców, raz w roku 47% ogląda filmy w kinie, a do teatru raz do roku uczęszcza 41% rodziców. Muzea odwiedzane są przez rodziców i dzieci najczęściej podczas wyjazdów wakacyjnych. Od jednego do dwóch razy w roku rodzice chodzą na zabawy.

Wyniki badań wykazały, że środki masowego przekazu 72% uczniów traktuje jako rozrywkę, 62,5% czerpie z nich informacje o bieżących wydarzeniach z kraju i ze świata, 29% śledzi postęp nauki i techniki, a 19% poznaje ciekawe zawody.

Czas wolny w rodzinie wypełniany jest głównie zajęciami sportowymi, jak: jazda na rowerze, jazda konna, pływanie, bieganie, gry sportowe. 38,7% rodziców spędza czas wolny przed telewizorem.

Wszyscy uczniowie bardzo zdolni mają bogatą biblioteczkę własną, wzbogaconą często o pozycje czytane przez rodziców. Ważną pozycję w zbiorach dzieci zajmują publikacje i czasopisma komputerowe. 62% dzieci bardzo zdolnych ogląda filmy fabularne – nagradzane, z ciekawą obsadą. Chętnie oglądanymi przez nie są teleturnieje (56%), podczas których sprawdzają swoje wiadomości. Filmy przyrodnicze ogląda 16%, naukowe 13%, a wiadomości 11%.

Z badań wynika, że związki między poziomem zdolności a statusem ekonomicznym rodziny są istotne. Względna zamożność zapewnia bowiem nie tylko zaspokojenie podstawowych potrzeb, ale umożliwia już od wczesnego dzieciństwa wszechstronne stymulowanie rozwoju, dzięki dostarczeniu wielu odpowiednich zabawek i rozrywek, a także dobrych i starannie dobranych zajęć pozaszkolnych i nauczycieli prowadzących te zajęcia.

Odpowiedni poziom kulturalny domu w połączeniu z dobrym stanem opieki nad dzieckiem sprzyja wydajności również na terenie szkoły.

4. CHARAKTERYSTYKA UCZNIÓW

Za kryterium doboru uczniów do badań uznano wskazanie nauczycieli języka polskiego, matematyki i wychowawców klas uczniów przejawiających wybitne zdolności.

Przejawy zdolności postrzegane przez nauczycieli Tadeusz Lewowicki ujął w czterech podstawowych grupach cech, pisząc, że uczniowie je posiadają¹⁸:

- a – uczą się szybciej i łatwiej niż pozostali uczniowie,
- b – opanowują znacznie szerszy zakres materiału,
- c – potrafią opanować treść o stosunkowo najwyższym poziomie trudności, przy czym przejawiają skłonności strukturyzacji materiału, dostrzegają związki, prawa, prawidłowości itd.,
- d – wyróżniają się oryginalnością i twórczym podejściem do zagadnień i problemów.

¹⁸ T. Lewowicki, *Kształcenie uczniów zdolnych*. Warszawa 1986, ss. 36-37.

Wskazania nauczycielskie zweryfikowane zostały za pomocą Baterii testów APIS – P.¹⁹ 47,6% uczniów wybranych przez nauczycieli uzyskało wynik wskazujący na wysoki poziom inteligencji (II. 120 – 130), 18,6% – bardzo wysoki (II. 140 i więcej), a 28,7% to uczniowie o inteligencji więcej niż przeciętna (II. 110 – 119). Natomiast 5% uczniów prezentuje inteligencję przeciętną (II. 90 – 109). Podstawą zakwalifikowania ich do badań były wysokie osiągnięcia kierunkowe (języki i konkursy przedmiotowe).

Dla nauczycieli wskaźnikiem kwalifikacji uczniów do grupy wybitnie zdolnych były także oceny szkolne. Wyniki badań w tym względzie wskazały na fakt, że uczniowie posiadający zdolność do odchodzenia od tradycyjnych metod rozwiązywania problemów na rzecz własnych oryginalnych sposobów nie uzyskują aprobaty nauczyciela, czego wyrazem są oceny dobre i dostateczne (5,2%). A więc niezależność ucznia w myśleniu, zdolność operowania symbolami, pojęciami abstrakcyjnymi, brak uległości wobec nauczyciela, inicjatywa w działaniu – słowem – cechy myślenia twórczego, są barierą we właściwej ocenie ucznia. Zapewne znacznie większa liczba uczniów źle uczących się ma ilorazy inteligencji w granicach od 120 – 130 punktów. Brak wiadomości szkolnych oczekiwanych przez nauczyciela stanowi prawdopodobnie istotną przeszkodę w zdobywaniu dobrych ocen.

5. WYBÓR ZAWODU I SZKOŁY

W środowisku rodzinnym uczniów wybitnie zdolnych wśród preferowanych wartości rodzice przypisują pracy naczelną rolę w rozwoju człowieka. Zadowolenie z pracy jest bardzo ważne dla 67,5% rodziców. 33,7% opowiada się za niezależnością finansową, którą daje praca. Dla 2,5% rodzin praca nie daje zadowolenia, ze względu na niskie zarobki.

Najwyższą wartością w życiu 32% uczniów jest wykształcenie i związany z nim dobry zawód (29%). Zdolni posiadający również wysokie oceny szkolne uczą się przede wszystkim po to, aby dzięki nauce zdobyć zawód, wiedzę i prestiż w życiu oraz utożsamić się z rodzicami (9,2%).

Szczególnie cenionymi zawodami zdaniem rodziców są: lekarz (88,7%), nauczyciel – wychowawca (81,5%), prawnik (78,7%), architekt (35%), naukowiec (30%), policjant (28%). Aby wybór zawodu był trafny, trzeba uwzględnić wiele czynników, jak np. zdolności czy cechy osobowe. Nauczyciele przy wyborze zawodu przez uczniów wybitnie zdolnych cenią najbardziej obowiązkowość (81,2%), punktualność (77,5%), ostrożność (63%), dokładność (56,2%) i systematyczność (53,7%). Żaden z nauczycieli nie umieszcza w inwentarzu cech osobowości: niezależności, empatii, wrażliwości, umiejętności porozumiewania się, poczucia własnej wartości, oryginal-

¹⁹ A. Ciechanowicz, A. Jaworska, A. Matczak, T. Szustrowa, *Bateria testów APIS – P*. Jest to test inteligencji ogólnej przeznaczony do badań grupowych mierzący cztery typy zdolności: abstrakcyjno-logiczne, werbalne, wzrokowo-przestrzenne i społeczne.

ności w myśleniu itp. Uczniowie wybitnie zdolni mają wysoką samoocenę, lecz na ogół nauczyciele uzasadniają zachowanie z tym związane cechami egoistycznymi.

Czynnikiem decydującym o wyborze zawodu i szkoły, według rodziców, są zdolności dziecka (86,2%), następnie zdrowie (85%), cechy charakteru (82,5%), aspiracje (76,5%), zapotrzebowanie na rynku pracy (66,2%).

Wśród wielu pozaintelektualnych czynników ważących na wyborze zawodu i szkoły znaczącą rolę odgrywają motywacje, którymi kierują się uczniowie. Są nimi: prestiż zawodu (51,2%) chęć poznawania świata (38%), udzielanie pomocy ludziom (32%), możliwość szybkiego awansu społecznego (28%).

Przygotowanie dziecka zdolnego do wyboru zawodu wymaga wiele wysiłku ze strony rodziców, podobnie jak całe jego wychowanie. Często trudno oddzielić, co jest przygotowaniem do życia, wychowaniem samodzielnego człowieka, a co jest przygotowaniem do wyboru zawodu.

Rodzice dzieci wybitnie zdolnych i zdolnych aktywnie uczestniczą w podjęciu przez nich decyzji zawodowej i szkolnej. 92,5% rodziców jest zdania, że należy przygotować dziecko do wyboru zawodu. W procesie tym mogą wykorzystać doświadczenie życiowe i zawodowe (22,5%). Jednak decyzję zdaniami 63,7% rodziców musi ostatecznie podjąć dziecko.

Wpływy rodziny na kształtowanie sylwetki zawodowej dziecka przebiegają dwoma torami:

- a – jako świadoma praca wychowawcza,
- b – jako oddziaływanie niezamierzone.

Nastawienie rodziców do zawodu, nauki, wysiłku wszelkiego rodzaju jest wzorem dla dzieci. Bywa, że wzorem zawodowym jest rodzeństwo lub inni krewni.

Rodzice są na ogół osobami znaczącymi dla dzieci zdolnych, dlatego od nich oczekują one porady i pomocy w dokonaniu wyboru zawodu. Najczęściej rodzice rozmawiają z dziećmi o pracy i zawodach (87,5%). W 65,2% rodzin rozmowy te są spontaniczne, natomiast w 34,8% mają charakter planowy. 47,5% rodziców ogląda wspólnie z dziećmi programy telewizyjne o tematyce zawodoznawczej i gromadzi informatory o szkołach. 3,7% rodziców jest zdania, że przygotowanie dziecka do wyboru zawodu jest domeną szkoły.

87,5% rodziców usiłuje zainteresować dziecko zawodem przez siebie wykonywanym. Zjawisko to można uznać za pozytywne tylko wówczas, gdy dziecko samo decyduje się na kontynuację zawodu ojca lub matki. Tendencja do dziedziczenia zawodów rodziców wzrasta wraz ze wzrostem pozycji społecznej rodziny. Kontynuowanie zawodowych tradycji rodzinnych w omawianym środowisku nie należy do częstych. Zawód uprawiany przez ojca wybiera 14,2% dzieci, a zawód matki 5,8%. Większe zainteresowanie budzą wciąż nowe, atrakcyjne zawody związane z szybkim rozwojem nauki i techniki. Tradycje zawodowe są podtrzymywane najczęściej w rodzinach nauczycielskich, lekarzy i prawników. W przypadku, gdy rodzice wykonują zawód mało atrakcyjny bądź wymagający dużego wysiłku, który nie jest rekompensowany wysoką płacą, dzieci unikają go.

Uczniowie wybitnie zdolni prezentują postawy charakteryzujące się względną trwałością, wskazujące na orientację w zakresie własnych zainteresowań, możliwości dostania się do szkoły, ukończenia jej i znalezienia pracy. Większość uczniów tej grupy ma wyraźnie sprecyzowane plany zawodowe, niejednokrotnie sprzeczne z aspiracjami rodziców, którzy jednak nie negują decyzji dziecka.

Drogą do zdobycia zawodu jest liceum ogólnokształcące (68,4%), a następnie studia wyższe pozwalające na realizację marzeń zawodowych. Rodzice w 92,5% przypadków akceptują wybór zawodu i szkoły przez dziecko, pragną, by czuło się dobrze w wybranej profesji. 30,4% uczniów pragnęło kontynuować naukę w technicach różnego rodzaju. Jedno dziecko zdecydowało się na naukę w zasadniczej szkole zawodowej.

Decyzja dotycząca wyboru zawodu i szkoły nie należy do łatwych, zmusza dzieci i ich rodziców do uwzględniania wielu czynników i ponoszenia konsekwencji za nieprawidłowy wybór. Trafnie wybrany zawód daje satysfakcję, poczucie przydatności oraz możliwości pełnej samorealizacji. Następstwa złe dokonanego wyboru ujawniają się w złej jakości pracy i trudności w adaptacji społeczno-zawodowej. Przygotowanie dziecka do wyboru zawodu i szkoły to przygotowanie jednocześnie do życia, do podejmowania samodzielnych decyzji. Rodzice dzieci wybitnie zdolnych aktywnie współuczestniczą w wyborze zawodu przez dziecko, przyjmują postawę życzliwości i zrozumienia. Uwzględniają ich wady (zmysłów, postawy), które niezależnie od wybitnych zdolności mogą utrudnić wybór określonego zawodu. Ambicje rodziców nie pozbawiają ich na ogół krytycznego spojrzenia na warunki stawiane przez zawód.

Organizacja życia rodzinnego sprzyja w większości rodzin kształtowaniu umiejętności dobrej pracy, na którą składają się: umiejętność racjonalnego planowania i dobrej organizacji działania, umiejętność przewidywania trudności i umiejętności manualne. Dzieciom przydziela się stałe obowiązki domowe. Zaledwie 2,3% z nich nie wykonywało żadnych obowiązków na rzecz rodziny.

Korzystne warunki życia w rodzinie sprawiają, że uczniowie wybitnie zdolni, którzy byli obiektem zainteresowań badawczych, mają wyraźnie sprecyzowane zainteresowania i wysoki poziom aspiracji edukacyjnych.

Uczniowie zdolni – ze względu na specyficzne właściwości intelektualne i osobowościowe – mają odmienne od swych rówieśników potrzeby rozwojowe. Zaspokojenie tych potrzeb wymaga odpowiedniej, dostosowanej do ich właściwości opieki rodziców.

Reasumując, stwierdzamy, że najważniejszym, najbardziej pojemnym kręgiem środowiskowym dla ucznia wybitnie zdolnego jest rodzina ze swą wielością i różnorodnością uwarunkowań wyboru zawodu i szkoły.

Środowisko rodzinne o intensywnej i długotrwałej stymulacji ma istotny wpływ na rozwój zdolności dziecka, kształtuje jego zainteresowania, wyznacza kierunki wyboru zawodu i szkoły.

Wybitne zdolności dziecka pielęgnowane w rodzinie wpływają na osiągnięcia szkolne i niekonwencjonalny sposób myślenia i działania.

Im wyższe wykształcenie i status zawodowy rodziców, tym wyższe aspiracje zawodowe dzieci. Osobisty przykład rodziców i ich doświadczenie kształtują pozytywne nastawienie dzieci do pracy zawodowej, wyrabiają samodzielność, odpowiedzialność i kształtują postawę twórczą.

Uczniowie, zależnie od poziomu zdolności umysłowych, systemu wartości, samooceny i wiedzy, tworzą plany na przyszłość. Wykazują przy tym orientację co do możliwości i dróg realizacji planów kształcenia i zdobywania określonej pozycji w społeczeństwie. W formułowanych planach na przyszłość, a zwłaszcza w wytyczaniu celów życiowych, znajdują odzwierciedlenie cenione przez uczniów wartości, a w planach dotyczących dalszego kształcenia – zainteresowania.

Uczniowie wybitnie zdolni przywiązują wagę do kształcenia, charakteru przyszłej pracy, zakładając, iż pozwoli im ona rozwinąć możliwości twórcze. Mniejsze znaczenie mają dla nich wartości materialne i zewnętrzne oznaki prestiżu.

Właściwości rodziny i stosunki wewnątrzrodzinne stanowią istotny czynnik wpływający na stopień wykorzystania zdolności w nauce szkolnej i w wyborze zawodu i szkoły.

Korzystny klimat intelektualny i uczuciowy, pozytywny stosunek rodziców do nauki dzieci, stwarzają atmosferę sprzyjającą podejmowaniu decyzji zawodowych przez jednostki zdolne.

INTER-FAMILY CONDITIONING OF CHOOSING SCHOOL AND JOB BY STUDENTS PERCEIVED BY TEACHERS AS OUTSTANDING

Summary

People's abilities form the basis of the development of a society. Along with socio-economic and cultural development, the demand for highly specialized scientific, technical and managerial staff increases. The notion of ability is used to define those qualities of human psyche which condition the capacity to act effectively in specific areas while carrying out various tasks. The living environment of outstanding students was characterized by a complete structure of their families, higher and secondary education of their parents, favourable living conditions, a high standard of participation in culture and childcare, as well as good atmosphere at home. Parents support their children in the choice of proper school and work.